

ВИТОКИ АГРАРНОЇ ОСВІТИ НА ЧЕРКАЩИНІ: ПРАКТИЧНА ПІДГОТОВКА ТА ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В МОШНОГОРОДИЩЕНСЬКІЙ НИЖЧІЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІЙ ШКОЛІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті проаналізовано та узагальнено досвід підготовки кваліфікованих робітників у Мошногородищенській нижчій сільськогосподарській школі, що функціонувала на Черкащині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

З'ясовано, що Мошногородищенська нижча сільськогосподарська школа І розряду діяла на основі «Нормального положення про нижчі сільськогосподарські школи» (1883 р.) та створювалася для підготовки нижчого службового персоналу для великих маєтків з усіх галузей сільського господарства. Фаховий заклад був заснований приватними особами та підпорядковувався Міністерству Державного Майна та Департаменту Землеробства і Сільської Промисловості. Внутрішнє управління закладу здійснювалося згідно статуту, який розроблявся відповідно до нормативних документів; типові навчальні програми і навчальні плани були орієнтовними, враховували особливості регіону, його спеціалізацію, потреби. Визначено, що зміст навчання мав практичну спрямованість; серед основних видів занять переважали наступні: навчально-практичні, екскурсії та практичні сільськогосподарські й ремісничі роботи. Розкрито, що практична підготовка поєднувалась з теоретичним курсом, від обсягу якого залежав розряд закладу; у школі вивчалися ремесла, вибір яких зумовлювався особливостями ведення сільського господарства; загальноосвітні предмети мали професійну спрямованість. Відмічено, що наявна матеріальна база була достатньою для виконання практичної підготовки в повному обсязі й проведення дослідницької діяльності та дослідно-експериментальної роботи.

Доведено, що організація навчання відбувалась відповідно до поставлених завдань та специфіки виробничої діяльності; з метою набуття всіх практичних навичок та досвіду всі сільськогосподарські роботи в пришкольних господарствах виконувалися учнями, а самі господарства були осередками проведення дослідно-експериментальної роботи та поширення передового досвіду, зразком ведення господарств для місцевого населення. Навчальний заклад значною мірою задовольняв потребу великих приватних маєтків у працівниках сільськогосподарського профілю.

Ключові слова: аграрна освіта, нижча сільськогосподарська школа, практична підготовка, дослідна діяльність, Мошногородище, Черкащина.

Нинішня перебудова АПК України цілковито залежить від рівня підготовки фахівців, зайнятих у сільськогосподарському виробництві. В сучасних реаліях надзвичайно важливе значення має вивчення, узагальнення та використання історичного досвіду професійної підготовки спеціалістів, який допоможе передбачити тенденції та перспективи подальшого розвитку аграрної освіти. З огляду на це, вважаємо за доцільне звернення до дореволюційного досвіду організації сільськогосподарських освітніх закладів, зокрема, нижчого типу, яких на 1895 р. на території України було 15 [10].

Питання нижчої сільськогосподарської освіти в період, що досліджується, відображено в низці публікацій І. Міклашевського, С. Улюкаєва, А. Веселова, М. Пузанова, Г. Терещенка, І. Лікарчука, С. Сірополка та ін. Регіональним

аспектом даної проблеми займалися О. Завальнюк, О. Михайлюк, Д. Рибченко, М. Гончар, К. Гавриленко, Я. Нагрибельський, Ю. Мачача, а також автор цієї наукової розвідки.

В кінці ХІХ – початку ХХ ст. на Черкащині діяло 5 нижчих сільськогосподарських шкіл, однією з яких була Мошногородищенська сільськогосподарська школа І розряду. Ця школа була заснована егермейстером Двору Його Імператорської Величності Миколою Петровичем Балашевим і його дружиною Катериною Андріївною в їх маєтку Мошногородище Городищенської волості Черкаського повіту Київської губернії. На основі Нормального Положення про нижчі сільськогосподарські школи, затвердженого 27 грудня 1883 р. була перетворена Балашевими 12 грудня 1891 р. з двокласного сільського училища князів

Воронцових в школу 1-го розряду з дворічним підготовчим класом. З 1-го липня 1909 р. школа знову перетворена згідно Положення про сільськогосподарську освіту, затвердженого 26 травня 1904 р. [5, с. 329].

Детальний опис Мошногогородищенського маєтку з його організацією та веденням всього господарства дав головний управляючий маєтками Балашевих М.Ю. Філіпченко. Об'ємний том в 600 сторінок так і називається: «Мошногогородищенское имение».

Перші згадки про Мошногогородищенський маєток відносяться до 1494 р., коли він був пожалуваний Черкаському намісникові Климові Олександровичу, після якого перейшов в 250-річне володіння графів Моравських. Один із представників останнього роду продав маєток в 1776 р. магнату і власникові всієї тодішньої Смілянщини, князю Любомирському, який незабаром проміняв маєток князю Потьомкіну-Таврійському. Від Потьомкіна маєток перейшов його племінниці – графині Браницькій, а від неї до її доньки, що вийшла заміж за князя і фельдмаршала М.С. Воронцова, від рідного сина якого маєток в серпні 1884 р. перейшов у володарювання його племінниці К.А. Балашевій [2, с. 667].

До переходу маєтку у власність роду князів Воронцових (до 1826 р.), Мошногогородище цікавило своїх володарів лише як місце чудового полювання на «красного» звіра. Першим власником, який по-господарськи поставився до маєтку, був князь М.С. Воронцов. У 20-х рр. ХІХ ст. в Підгорох поблизу Мошен він побудував собі садибу, при якій було засноване і управління маєтком на чолі з полковником Ягницьким, наступник якого М.П. Яровий в 1862 р. перевів контору маєтку в Городище, що стало центром великого Мошногогородищенського маєтку і управління ним [2, с. 667].

З переїздом до Городища князя М.С. Воронцова в маєтку починається ціла низка капітальних корінних змін: заводилося власне господарство на 14 фільварках, купувався живий і мертвий реманент, збудовані винокурінний та цукрово-рафінадний заводи.

З часу переходу маєтку у власність К.А. Балашевої (1884 р.) і запрошенням на службу головного управляючого маєтком М.Ю. Філіпченка (в 1886 р.) господарство вступило на новий, раціонально-обґрунтований шлях свого розвитку. Нова організація господарства почалася в 1888 р., у результаті якої був створений один із найбільших і різнобічних за складом

маєток в Південно-Західному краї. До складу маєтку входили: головна Городищенська контора, Городищенська економічна ділянка з буряковим господарством в 12 економіях площею 9 000 десятин, Байбузька економічна ділянка з картопляним господарством в 4 економіях площею 24 000 десятин, Олександрійський винокурінний завод, лісове господарство площею 22 800 десятин, Маріїнський цукровий завод на чолі з директором інженером-технологом Л.Т. П'ятаковим. Крім 5 головних установ до господарства входили наступні окремі заклади: тваринництво з Софійською молочною фермою, Мошногогородищенська нижча сільськогосподарська школа I розряду та школи в маєтку взагалі, лікарні і санітарне облаштування, панські будинки [3, с. 686].

Найкраще в маєтку було організовано цукробурякове господарство (Городищенського) району. В 1848 р. при с. Млієві місцевими жителями братами Яхненками та Ф.С. Смирненком на землі маєтку був побудований Городищенський цукровий завод, для якого в економіях вирощувався цукровий буряк. З 1861 р. і до 1877 р. у всіх економіях практикувалася типова чотирьохпільна сівозміна: 1) пар; 2) озима пшениця; 3) цукровий буряк; 4) ярові. В 1877 р. всі економії, за виключенням трьох, здаються в 12-річну оренду з умовою п'ятипільної сівозміни: 1) пар угноєний; 2) озима пшениця; 3) пар; 4) цукровий буряк; 5) ярові. Ця ж сівозміна була введена в згаданих вище трьох економіях господарства за рахунок власників [4, с. 701–702].

Вибір вирощуваних рослин визначався завданнями приватного господарства: а) цукровий буряк – головна культурна рослина, що визначає систему господарства; б) озима пшениця – за місцевими умовами є найбільш цінною культурою для продажу; в) озиме жито – продукт малоцінний, заради власного споживання – отримав місце обробітку в яровому клині; г) ярові рослини: овес, просо і ячмінь зайняли головне місце в яровому клині, як продукти найбільш вдалі в цій місцевості.

Власники Мошногогородищенського маєтку заснували благодійницькі та навчальні заклади, серед яких була своя сільськогосподарська школа нижчого розряду та єдина в Південно-Західному районі емеритальна ощадно-допоміжна каса для службовців маєтку. Князями Воронцовими в 1878 р. було засноване Городищенське двокласне приходське училище. На його утримання відпускалося від контори Мошногогородищенського маєтку К.А. Балаше-

вою 1 288 крб. та опалення в кількості 15 кубічних сажень дров із лісів названого маєтку. Училище займало двоповерхову будівлю. Всі будівлі і садиба утримувались у зразковому порядку. Бібліотека училища була забезпечена в достатній кількості необхідними книгами та навчальними посібниками. На 1 січня 1891 р. в училищі навчалось 178 учнів, в тому числі 123 хлопчики і 55 дівчаток. В 1890 р. курс училища закінчило 8 учнів, в тому числі – 7 хлопчиків і 1 дівчинка. Училищний хор під керівництвом учителя Іваницького співав при богослужінні в місцевій церкві [14, арк. 72].

Лист інспектора народних училищ Київської губернії третього рангу, статського радника Я.І. Гребінкова до його Превосходительства Пана Попечителя Київського учбового округу, свідчить, що Городищенське училище було одним із найкращих в районі, тому він жалкує, що, при перетворенні його в нижчу сільськогосподарську школу, буде підпорядковуватися Міністерству Державного Майна [14, арк. 72]. 3 вересня 1891 р. Городищенське двокласне училище князів Воронцових було перетворене в Мошногородищенську нижчу сільськогосподарську школу 1-го розряду з підготовчим класом [14, арк. 77].

Мошногородищенська нижча сільськогосподарська школа 1-го розряду, перша в Південно-Західному краї, була відкрита 1 жовтня 1891 р., а всі викладачі, які перебували на службі в колишньому двокласному училищі виявили бажання залишитися на службі в цій школі [14, арк. 77].

Господарство школи розміщувалось на земельній ділянці площею 1477 десятин. Орної землі було – 1 287 десятин. На одного учня припадало приблизно 13 десятин [7, с. 370]. Кошторис на утримання Мошногородищенської школи постійно збільшувався: в 1895 р. – 8 500 крб.; в 1902 р. – 11 050 крб.; в 1913 р. – 21 405 крб.

До школи приймалися: діти селян і міщан місцевого населення Київської губернії, насамперед, Черкаського повіту; діти службовців Мошногородищенського маєтку та діти інших осіб, за наявності в школі вільних вакансій [11, с. 71]. Курс навчання в школі продовжувався 5 років і розподілявся на 5 класів: 2 підготовчих і 3 спеціальних. В різні роки в школі навчались учні віком від 12-ти до 21-го року. Серед них найбільше було підлітків від 14-ти до 17-ти років. Більшість учнів навчались в підготовчих класах. За соціальним походженням серед них найбільше було дітей селян. За віросповіданням майже всі учні були православними.

У школі викладали наступні загальноосвітні предмети: Закон Божий, російську мову, арифметику, географію, історію Росії та спеціальні предмети: основні відомості з природничих наук, сільське господарство та його галузі, вимірювання землі, основи геометрії та креслення, відомості про найголовніші закони, що стосувалися сільського господарства.

В підготовчому класі вивчалися загальноосвітні предмети за програмами однокласних сільських училищ Міністерства Народної Освіти для підготовки слабких вихованців до прослуховування спеціальних предметів у 1-му класі.

Прийом учнів в школу відбувався 29 вересня, екзамени були в березні, а випуск – 1 жовтня. За попередньою освітою в школі навчались діти, які закінчили різні навчальні заклади. В кінці XIX ст. найбільше вступників до Мошногородищенської школи становили випускники церковно-приходських шкіл, а на початку XX ст. – випускники однокласних і двокласних сільських шкіл [6, с. 31; 7, с. 281; 8, с. 45].

Завідування школою належало управляючому, який викладав один із спеціальних предметів, маючи не більше 6 тижневих уроків. Для постійного нагляду за діяльністю школи її засновниками вибирався попечитель, на якого покладалася турбота про благоустрій і кошти закладу. Згідно статистичних даних на 1 січня 1898 р. в школі працювало 12 службовців, з них мали вищу сільськогосподарську освіту – 3, середню загальну – 2, нижчу – 1 [6, с. 25]. На 1 січня 1903 р. у школі налічувалось 10 службовців, з яких вищу сільськогосподарську освіту мали – 1, середню сільськогосподарську освіту – 2, загальну середню освіту – 3 [8, с. 36]. На 1 січня 1910 р. в школі було 12 службовців. З них мали вищу сільськогосподарську освіту – 2, середню сільськогосподарську – 2, загальну середню – 2 [7, с. 267]. Наведені дані свідчать, що школа мала кваліфікований викладацький склад.

Першим попечителем школи був М.Ю. Філіпченко, а його наступником – М.М. Крижанівський. Управителем школи з часу її відкриття був М.Ю. Сакевич (закінчив Петровську землеробську і лісову академію), одночасно викладав арифметику, зоологію, тваринництво і землеробство, а з часом лише – арифметику і землеробство. Законвчителем працював священник А.Д. Левицький (викладав в усіх класах Закон Божий). Спеціальні дисципліни викладали: І.П. Власов (землеробство), В.І. Яковенко-Яковлев (лісництво, садівництво, городництво і зоотех-

нію). Після нього садівництво, городництво, лісництво, землевпорядкування і креслення читав А.А. Романіка. Законодавство викладав Т.Т. Таточко. Викладачами загальноосвітніх дисциплін були: Д.І. Фомицький (російську мову, історію, географію), В.П. Стопановський (арифметику і геометрію), Л.П. Слепушкіна (письмо і рукоділля). Учителем церковного співу працював Г.Ф. Моргун. Столярному ремеслу навчав – Ф. Шкляр, а шорному – О. Поляков.

Значна увага у нижчих сільськогосподарських навчальних закладах приділялась практичній підготовці. У «Нормальному положенні для нижчих сільськогосподарських шкіл» (1883 р.) вказувалося, що навчання має здійснюватися «переважно шляхом практичних занять». Згідно Статуту метою Мошногородищенської нижчої сільськогосподарської школи І-го розряду була підготовка «знаючих і вмілих виконавців з сільського господарства та окремих його галузей» [12, с. 1]. Завданням школи було поширення серед населення, насамперед, шляхом практичних занять, сільськогосподарських знань в цілому та підготовка техніків з окремих галузей господарства: садівництва, городництва та лісорозведення, а також навчання ремеслам – столярному і шорному. Школа перебувала в віданні Головного управління землевпорядкування і землеустрою по Департаменту Землеробства. Постійний нагляд за нею покладався на Києво-Подільське управління Землеробства і Державного майна.

Навчальний рік в школі поділявся на два періоди: зимовий і літній. Тривалість цих періодів, як показав досвід Мошногородищенської нижчої сільськогосподарської школи, визначався для зимового – 22 тижнями (учням ІІІ класу – 19 тижнів), а для літнього – 24 тижнями [13, с. 1].

Літній період занять був переважно практичним. В літніх заняттях брали участь учні трьох класів. Учні третього класу після випускних екзаменів відряджалися в приватні господарства на річну практику. Практичні заняття влітку складалися з наступних занять: навчально-демонстраційних, із землемірства та землемірного креслення; літніх екскурсій; сільськогосподарських робіт і чергувань [13, с. 4]. Літні екскурсії учнів полягали в: огляді картопляного та лісового господарства, луківництва, плодкових розплідників і заводів керамічного та механічного в Байбузькій ділянці Мошногородищенського маєтку (для учнів ІІІ класу); огляді полів Городищенської, Маріїнської та інших економій маєтку (для учнів

ІІ класу); огляді кар'єрів лабрадорного та піщаного для ознайомлення учнів з напластуванням гірських порід, заляганням ґрунту на різну глибину, екскурсіях по полях (для учнів І класу) [13, с. 5]. На молочній фермі учні знайомилися з літнім утриманням худоби, вели записи удоїв, були присутніми при сепаруванні молока та приготуванні масла. Для ознайомлення з городництвом школа мала учнівський город і парник, де учні виконували всі роботи з культури городніх рослин. Протягом літа всі учні здійснювали метеорологічні спостереження на метеорологічній станції, що знаходилася при школі.

Об'єми теоретичних і практичних предметів, що вивчалися, та навчально-практичних занять визначалися навчальними програмами. Загальна кількість навчальних годин протягом року становила в усіх класах – 6 333 [13, с. 9].

Літні практичні заняття учнів спеціальних класів тривали з половини квітня до 25 вересня та полягали (для учнів 1-го і 2-го класів) в виконанні ними всіх робіт по догляду за рослинами, що вирощувались у маєтку, а також у виконанні різних робіт на молочній фермі. Крім цього, учні займалися також практичним городництвом і садівництвом. Практичні заняття учнів ІІІ-го спеціального класу полягали в тому, що вони протягом всього літнього періоду були наглядчиками при виконанні всіх робіт в Маріїнській та Городищенській економіях маєтку. Крім того, з учнями ІІІ-го спеціального класу здійснювались екскурсії в Валявську та Червінську економії того ж маєтку, поїздки в Київ для огляду складів сільськогосподарських знарядь і бюро товариства сільського господарства. Всі господарські роботи, що повинні були відповідати фізичним можливостям і навичкам учнів, виконувались згідно наряду, який робився вранці перед початком робіт. Робочий день тривав 10 год. У випадку негоди польові роботи замінювались класними заняттями або працею в майстернях [1, с. 719].

Зимові практичні заняття учнів полягали в виконанні робіт по шорному і столярному ремеслах. Вартість робочого дня для всіх учнів протягом всього літнього періоду практичних занять однакова – по 33 коп. [1, с. 719]. Із загальної суми заробітної плати кожного учня вираховувалась вартість харчування під час літніх практичних занять, а залишок видавався на руки по закінченню школи.

Стосовно кількості та якості кожної роботи, виконаної учнями, звіт за 1894 р. пові-

домляв, що сівба, угноювання, осінній відбір на плантаціях бурякових висадок та інші роботи, що вимагали великої старанності, учнями виконувалися краще, ніж місцевими працівниками. Оранка, боронування, звіз копиць здійснювалися учнями нарівні з робітниками. Нарешті такі роботи, як косовиця, мотиження та прополка, збір і очистка буряків учні виконували гірше, ніж місцеві працівники [1, с. 719].

Під час практичних занять із сільського господарства викладачі дотримувались того, щоб учні знайомились з роботами в тому порядку, в якому вони слідували за господарським планом, а також, щоб кожен учень брав участь у виконанні всіх сільськогосподарських робіт.

Прийнята в господарстві система полівництва була сівозмінною. Оскільки характер місцевості рівний, частково гористий, то і організовано в господарстві дві сівозміни. Головною на рівнині була восьмипільна система: 1) пар чорний, угноєний; 2) озима пшениця; 3) буряк; 4) чорний пар, удобрений дефекаційною гряззю; 5) озима пшениця; 6) пар чорний, удобрений луговою гряззю; 7) буряк; 8) ярові. На гористих місцевостях – гірська сівозміна – десятипільна: 1) пар зелений, угноєний; 2) озима пшениця; 3) буряк; 4) ярові з підсівом трав; 5) трава; 6) трава; 7) пар угноєний; 8) озима пшениця; 9) буряк; 10) ярові. Спеціальна культура господарства – цукрові буряки, що перероблялися на власному заводі. Із зернових хлібів вирощувалася головним чином озима пшениця (банатка, червона українська). Крім них в господарстві вирощували овес, жито, ячмінь, просо, бурякові висадки [9, с. 84]. Завдяки раціональному обробітку землі урожайність озимої пшениці зросла з 42¼ пудів з десятини в 1895 р. до 120 пудів у 1899 р., а цукрових буряків – від 602 пудів до 700 відповідно.

Обробляли поля власними силами. Оранка – 14 плугами Сакка під пшеницю до 5 вершків та під буряки. М'яка оранка до 3–3½ вершка проводилася двокорпусними сакківськими плугами. Окрім того, оранка двох парових полів, під пшеницю та цукрові буряки, щорічно здійснювалася паровим плугом Фаулера і К^о з двома самокатами, – перше поле на 5 вершків, а друге – паровим культиватором на глибину 10–12 вершків. Для поверхневого розпушування ґрунту в господарстві були круммера, борони Говарда, потрійні NN^{оо} і N₁₄, а також прості дерев'яні з залізними зубцями. Сівба здійснювалася

сіялками Еккерта, Менделя, Сакка, Зідерслебена. В господарстві удобрювалося гноєм біля ¼ площі всіх орних земель. На одну десятину його використовували приблизно біля 2 400 пудів. Дефекаційною гряззю удобрювали лише під озиму пшеницю, а луговою під цукровий буряк. На десятину цих речовин використовували біля 600 пудів. Середній щорічний удій від корови на молочній фермі був до 150 відер молока, яке розходилося або в цільному вигляді, або сепарувалося на ручній центрифугі де-Лавалля. Отримані вершки перероблялися на масло (маслобойнею Лефельда). З кожного відра молока в середньому отримували 1,2 фунти вершкового масла [9, с. 84–85].

Випускники Мошногогородищенської нижчої сільськогосподарської школи легко знаходили для себе робочі місця. Переважна їх більшість працювала службовцями в сільському господарстві. Незначна кількість (від 1 до 4 осіб з випуску) працювали у власних господарствах.

Мошногогородищенська сільськогосподарська школа, як і весь маєток в цілому, перебуваючи на високому рівні сільськогосподарської культури, мали значний вплив на місцеві селянські господарства. Працюючи в маєтку, селяни вивчали різні способи догляду за рослинами та при першій же можливості застосовували їх у своїх господарствах. Так, селяни почали вирощувати цукрові буряки, запозичивши їх у приватновласницьких господарствах, використовували сакківські плуги, маленькі рядкові сіялки, залізні борони. За помірними цінами маєток відпускав селянам сортове насіння пшениці, вівса, цукрових буряків та ін. Селянам, що орендували в маєтку пасовища, на все літо давали чистокровного бика вільстермаршської породи з Софійської молочної ферми, по пільгових цінах продавали свиней йоркширської і беркширської породи, що звичайно, сприяло покращенню продуктивності поголів'я в селянських господарствах. Мошногогородищенська сільськогосподарська школа, в цілому, задовільно виконували своє основне завдання – підготовку службовців для приватновласницьких господарств.

Таким чином, зміст навчання в Мошногогородищенській нижчій сільськогосподарській школі мав чітку практичну спрямованість. Окрім того, передбачав глибоке вивчення теоретичних питань, що забезпечувало наукове розуміння сільськогосподарських процесів і явищ, ознайомлення з усім комплексом робіт,

пов'язаних з вивченням різних галузей сільського господарства. Наявна матеріальна база була достатньою для виконання практичної підготовки в повному обсязі та проведення дослідницької діяльності та дослідно-експериментальної роботи. Школа, в цілому, задовільно виконувала своє основне завдання – підготовку службовців для приватновласницьких господарств, сприяла популяризації сільськогосподарських знань

та мала значний вплив у Черкаському регіоні на розвиток різних галузей сільського господарства.

В подальших дослідженнях слід продовжити роботу над вивченням, систематизацією й узагальненням знань про розвиток регіональної аграрної освіти наприкінці XIX – початку XX ст., яка є важливою для функціонування сучасної системи сільськогосподарської освіти та підготовки висококваліфікованих фахівців.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Земледіліе. – 1895. – №44. – С. 718–720.
2. Земледіліе. – 1896. – №40. – С. 667–668.
3. Земледіліе. – 1896. – №41. – С. 685–686.
4. Земледіліе. – 1896. – №42. – С. 701–706.
5. Сборник сведений по сельскохозяйственному образованию. Вып. VII. Распоряжения по сельскохозяйственным учебным заведениям за время 1865–1901 г. – СПб., 1901. – 786 с.
6. Сборник сведений по сельскохозяйственному образованию. Вып. II: Сельскохозяйственные учебные заведения по сведениям к 1 января 1898г. – СПб., 1898. – 239 с.
7. Сборник сведений по сельскохозяйственному образованию. Вып. XVI: Сельскохозяйственные учебные заведения в 1910 г. – СПб., 1911. – 395 с.
8. Сборник сведений по сельскохозяйственному образованию. Сельскохозяйственные учебные заведения по сведениям к 1 января 1903г. – СПб., 1905. – Вып. VIII. – 394 с.
9. Сельскохозяйственное образование в России в к. 1894 г. Справочная книжка, изданная Департаментом Земледелия. – СПб., 1895. – 194 с.
10. Сельскохозяйственные учебные заведения к 1 января 1903. – СПб., 1905. – 394 с.
11. Указатель сельскохозяйственных учебных заведений, подведомственных департаменту земледелия. По сведениям к 1 января 1897 г. – СПб., 1897. – XXII, 194 с.
12. Устав Мошногородыщенской низшей сельскохозяйственной школы, Черкасского уезда, Киевской губернии. – Городище, 1909. – 16 с.
13. Учебный планъ Мошногородыщенской низшей сельскохозяйственной школы 1-го разряда, Черкасского уезда, Киевской губернии. – Городище: Печатня М.Э. Юдицкого, 1909. – 16 с.
14. ЦДІАУ м. Київ. – Ф. 707. – Оп. 225. – Спр. 58. – Арк. 72–78.

REFERENCES

1. Zemledelie. – 1895. – No. 44. – P. 718–720.
2. Zemledelie. – 1896. – No. 40. – P. 667–668.
3. Zemledelie. – 1896. – No. 41. – P. 685–686.
4. Zemledelie. – 1896. – No. 42. – P. 701–706.
5. Sbornik svedeniy po selskokhoziaistvennomu obrazovaniiu. Vyp. VII. Rasporyazheniia po selskokhoziaistvennym uchebnym zavedeniiam za vremia 1865–1901. – SPb., 1901. – 786 p.
6. Sbornik svedeniy po selskokhoziaistvennomu obrazovaniiu. Vyp. II: Selskokhoziaistvennyie uchebnyie zavedeniia po svedeniiam k 1 yanvaria 1898. – SPb., 1898. – 239 p.
7. Sbornik svedeniy po selskokhoziaistvennomu obrazovaniiu. Vyp. XVI: Selskokhoziaistvennyie uchebnyie zavedeniia v 1910. – SPb., 1911. – 395 p.
8. Sbornik svedeniy po selskokhoziaistvennomu obrazovaniiu. Selskokhoziaistvennyie uchebnyie zavedeniia po svedeniiam k 1 yanvaria 1903. – SPb., 1905. – Vyp. VIII. – 394 p.
9. Selskokhoziaistvennoie obrazovanie v Rosii v k. 1894. Spravochnaia knizhka, izdannaia Departamentom Zemledeliia. – SPb., 1895. – 194 p.
10. Selskokhoziaistvennyie uchebnyie zavedeniia po svedeniiam k 1 yanvaria 1903. – SPb., 1905. – 394 p.
11. Ukazatel selskokhoziaistvennykh uchebnykh zavedenii, podvedomstvennykh departamentu zemledeliia. Po svedeniiam k 1 yanvaria 1897. – SPb., 1897. – XXII, 194 p.
12. Ustav Moshnohorodyschenskoi nizshei selskokhoziaistvennoi shkoly, Cherkaskoho uезда, Kievskoi gubernii. – Horodishche, 1909. – 16 p.
13. Uchebnyi plan Moshnohorodyschenskoi nizshei selskokhoziaistvennoi shkoly 1-ho razriada, Cherkaskoho uезда, Kievskoi gubernii. – Horodishche: Pечатnia M.E. Yuditskoho, 1909. – 16 p.
14. TSDIAU m. Kyiv. – F. 707. – Op. 225. – Spr. 58. – Ark. 72–78.

**ИСТОКИ АГРАРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ЧЕРКАЩИНЕ:
ПРАКТИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА И ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
В МОШНОГОРОДИЩЕНСКОЙ НИЗШЕЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ШКОЛЕ
(КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX В.)**

В статье проанализированы и обобщены опыт подготовки квалифицированных рабочих в Мошногородищенской низшей сельскохозяйственной школе, которая функционировала на Черкащине в конце XIX – начале XX в.

Выяснено, что Мошногородищенская низшая сельскохозяйственная школа I разряда осуществляла свою деятельность на основе «Нормального положения о низших сельскохозяйственных школах» (1883) и была предназначена для подготовки низшего служебного персонала для крупных имений по всем отраслям сельского хозяйства. Профессиональное заведение было основано частными лицами и подчинялось Министерству Государственного Имущества и Департаменту Земледелия и Сельской Промышленности. Внутреннее управление заведения осуществлялось согласно уставу, который разрабатывался в соответствии с нормативными документами; типовые учебные программы и учебные планы были ориентировочными, учитывали особенности региона, его специализацию, потребности. Определено, что содержание обучения имело практическую направленность; среди основных видов занятий преобладали следующие: учебно-практические, экскурсии и практические сельскохозяйственные и ремесленные работы. Раскрыто, что практическая подготовка сочеталась с теоретическим курсом, от объема которого зависел разряд заведения; в школе изучались ремесла, выбор которых обуславливался особенностями ведения сельского хозяйства; общеобразовательные предметы имели профессиональную направленность. Отмечено, что существующая материальная база была достаточной для выполнения практической подготовки в полном объеме и проведения исследовательской деятельности и опытно-экспериментальной работы.

Доказано, что организация обучения происходила в соответствии с поставленными задачами и спецификой производственной деятельности; для приобретения всех практических навыков и опыта все сельскохозяйственные работы в пришкольных хозяйствах выполнялись учениками, а сами хозяйства были очагами проведения опытно-экспериментальной работы и распространения передового опыта, образцом ведения хозяйства для местного населения. Учебное заведение значительной мерой удовлетворяло потребность крупных частных имений в работниках сельскохозяйственного профиля.

Ключевые слова: аграрное образование, низшая сельскохозяйственная школа, практическая подготовка, исследовательская деятельность, Мошногородище, Черкащина.

© *Maiia Kostiuk*
(Uman)

**BEGINNING OF AGRARIAN EDUCATION IN CHERKASY REGION:
PRACTICAL TRAINING AND RESEARCH ACTIVITY
IN MOSHNOHORODYSHCHE LOWER AGRICULTURAL SCHOOL
(END OF 19TH – BEGINNING OF 20TH CENTURY)**

The article analyzes and generalizes experience of qualified workers training in Moshnohorodyshche lower agricultural school that operated in Cherkasy region at the end of 19th – beginning of 20th century.

It was found that Moshnohorodyshche lower agricultural school of 1st category conducted its activity on the basis of «Normal regulations on lower agricultural schools» (1883) and was aimed to prepare lower service personnel for large estates in all areas of agriculture. This professional school was founded by private persons and subordinated to the Ministry of State Property and the Department of Agriculture and Rural Industry. Financial funds of the school consisted of governmental and private funds as well as the profits from own farm. Internal management of the establishment was carried out according to the statute which was developed in accordance with the regulatory documents; typical curricula and training plans were tentative, used the peculiarities of the region, its specialization and needs. It was determined that the content of the training was practical orientation; the following types of practical training among the main types were prevailed: educational-and-practical, excursions, practical agricultural and handicraft works. It was revealed that practical training was combined with theoretical course, the volume of which depended on the category of establishment; the school provided

mastering of crafts, the choice of which was specified by the peculiarities of farming; general subjects had professional orientation.

It was noted that available resource base was sufficient for practical training in full and conducting of research activity and research and experimental work.

It was proved that organization of studying was done according to the objectives and specific character of production activity; students performed themselves all agricultural works at school farms to gain practical necessary skills and experience, and the farms themselves were the centers of research and experimental work and spreading of best practices and the models of farming for the local people; research fields became widespread where the students conducted research-and-experimental work using new technologies.

The school helped to popularize agricultural knowledge by all possible ways: they organized courses, served as instructors, distributed seeds of high quality, planting material and pedigree cattle and others. Surrounding population, especially private landowners tried to apply rational methods of cultivation, introduced crop rotation that helped to increase the profitability of local peasant farms and agricultural progress of a great agricultural region. This educational establishment significantly satisfied the needs of large private estates in workers of agricultural specialization.

Keywords: agrarian education, lower agricultural school, practical training, research activity, Moshnohorodyshche, Cherkasy region.

До редакції надійшла 27.02.2017.

УДК 636.2.082:009:001

© Ірина Бородай
(Київ)

ОСОБЛИВОСТІ НЕКЛАСИЧНОЇ ПАРАДИГМИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЗООТЕХНІЇ

Автор поставив мету – висвітлити основні тенденції і закономірності розвитку зоотехнічної науки в УРСР у період 1954–1989 рр., який позначився становленням неklasичних концепцій розведення і селекції, годівлі та утримання сільськогосподарських тварин. Встановлено вплив соціально-економічних, науково-організаційних і теоретико-методологічних чинників на розвиток галузевої науки. Обґрунтовано, що науково-організаційне забезпечення розвитку зоотехнії пов'язане з розширенням мережі галузевих вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ. Як визначальні теоретичні здобутки цього періоду розглядали запровадження великомасштабної селекції на основі застосування штучного осіменіння, селекції за технологічними ознаками; введення норм і раціонів годівлі з урахуванням енергетичної цінності кормів; розроблення системи регіонального утримання сільськогосподарських тварин. Реалізовано концепцію кардинального перетворення вітчизняного генофонду на основі відтворного схрещування, що передбачала використання племінного матеріалу зарубіжної селекції. Гносеологічні та онтологічні основи розвитку неklasичної зоотехнії позначилися в усвідомленні системності і структурності, цілісності та теоретичної верифікованості наукового знання. Основні методологічні маркери досліджуваного періоду – запровадження комплексного і системного підходів, математизація і операціоналізація, моделювання наукових досліджень. Дослідження ґрунтується на використанні загальнонаукових, структурно-функціональних та історичних методів.

Ключові слова: тваринництво, зоотехнічна наука, селекція, годівля, дослідна справа, вища зоотехнічна освіта.

Гарантом продовольчої безпеки та стабільності народногосподарського комплексу, дієвим важелем забезпечення конкурентоспроможності України на внутрішньому і зовнішньому ринках є подальший розвиток тваринництва. Задовольняючи потреби населення в продуктах харчування, тваринництво сприяє збереженню здоров'я нації. Фундаментом подальшого піднесення галузі є зоотехнічна наука, основні

завдання якої полягають у розробці теорії і практичних прийомів розведення і селекції, годівлі та утримання сільськогосподарських тварин. На шляху історичного розвитку вітчизняної зоотехнії досить плідним виявився період 1954–1989 рр., який позначився кардинальним перетворенням вітчизняного генофонду порід, забезпеченим сприятливими соціально-економічними та науково-організаційними